

De internationale gevolgen van de crisis in de eurozone

Het IMF^[1] in Athene, zou iemand die mogelijkheid hebben voorzien bij het toetreden van Griekenland tot de eurozone?

Hoorden we de Europese leiders niet zeggen dat de oprichting van een gemeenschappelijke munt de lidstaten had beschermd tegen de economische en financiële crisis? Wel, niets daarvan.

Het is een feit dat we niet dezelfde speculaties zagen tussen de verschillende Europese valuta's als in 1993. Toch waren de andere elementen die een recessie kenmerken actief en ze hebben in het nadeel gespeeld van de meest achtergebleven regio's zoals Griekenland, Portugal, Spanje... En nu willen diezelfde Europese leiders de werknemers van deze landen dwingen om potten – die ze niet eens zelf hebben gebroken –, te betalen!

Hoe is het zo ver kunnen komen? Waar draait het eigenlijk om in deze crisis? Overlopen we even de recente economische en monetaire geschiedenis van Europa.

1. De sterke euro-burcht

Naast een gemeenschappelijk tariefbeleid stelde Europa ook een zelfde valuta in. Dit was een evidente stap in het verlengde van de geïntegreerde markt. Toen de Europese leiders beslisten een eenheidsmunt te scheppen, stelde Duitsland vijf voorwaarden voor de convergentie van de munten:

- Voorafgaand aan de integratie mochten de wisselkoersen niet te sterk uiteen gaan lopen en mochten de munten vooral niet devalueren, dat wil zeggen, geen te grote marge krijgen ten opzichte van de spilkoers.
- De inflatie mocht niet meer dan 1,5 % hoger liggen dan de inflatie van de drie sterkste munten in de Unie.
- De intresttarieven voor lange termijnleningen mochten maximaal 2 % hoger liggen dan de laagste tarieven in Europa.
- Het begrotingstekort mocht niet meer dan 3 % bedragen van het bbp (bruto binnenlands product).
- De overheidsschuld mocht de 60 % van het bbp niet overstijgen.^[2]

Elk land dat aan deze criteria voldeed kon toetreden tot de eurozone.

In december 1991 werden in Maastricht een aantal maatregelen opgesteld. Slechts weinig staten voldeden aan de gestelde voorwaarden. Voor de meeste landen die streefden naar de gemeenschappelijke munt, vertaalde dat zich in besparingsplannen. Bijna overal bedroeg de overheidsschuld meer dan 60 % van het bbp en lag het begrotingstekort boven de 3 % van dat zelfde bbp.

In 1998 werd de Europese Centrale Bank (ECB) opgericht met zetel in Frankfurt. Daar bevindt zich ook de zetel van de Bundesbank, de Duitse centrale bank. De leden van de bestuursraad worden benoemd door de regeringsleiders van de staten die deel uitmaken van de eurozone. Toch moeten zij aan geen enkele autoriteit of instantie verantwoording afleggen, noch aan de Commissie of de Europese Raad van ministers, noch aan de Eurogroep^[3] of het Europees Parlement. De stabiliteit van de prijzen verzekeren en de inflatie bestrijden: zo bepalen de statuten van de ECB haar voornaamste opdracht.^[4] Het Europees monetair beleid kan bijvoorbeeld in principe niet gewijzigd worden in functie van macro-economische of sociale problemen of aandacht voor het milieu... De ECB is “onafhankelijk”.

In 1999 worden de eerste euromunten geslagen en kunnen de rekeningen van bedrijven en organisaties rechtstreeks in euro's worden opgemaakt. Op dat ogenblik waren elf landen klaar om toe te treden tot de eurozone: Duitsland, Oostenrijk, België, Spanje, Finland, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland en Portugal. Op 1 januari 2002 werden geleidelijk de nationale munten vervangen door de nieuwe valuta. Vlak voor de algemene muntconversie kon ook Griekenland, dank zij rekeningen die – zoals we nu weten – werden vervalst, aansluiten bij de groep. In 2007 was het de beurt aan Slovenië, een jaar later aan Cyprus en Malta en ten slotte, in 2009, aan Slowakije. De andere landen overwegen om in de toekomst ook toe te treden, uitgenomen Zweden en Denemarken. In deze twee landen sprak een meerderheid zich bij referendum uit tegen de toetreding tot de eurozone.[\[5\]](#)

De manier waarop de muntintegratie gebeurde, wekt traditioneel de verwondering op van economen. Meestal baseren deze zich op de theorie van de optimale muntzone om over de gegrondheid van een gemeenschappelijke valuta te oordelen. Zonder in details te treden, komt deze theorie erop neer dat een dergelijke muntzone slechts verantwoord is als de economieën van de verschillende deelnemende landen sterk gelijk lopen. We moeten erkennen dat we daar, in het geval van de eurozone, nog lang niet aan toe zijn. Enerzijds zijn er in de eurozone een aantal grote, dichtbevolkte landen met een belangrijke binnenlandse vraag. Daarnaast hebben we te maken met kleine, sterk op de export gerichte landen (zoals België) en, ten slotte, met een aantal, economisch sterk achtergebleven naties (in vergelijking met de toonaangevende landen).

Kijken we bijvoorbeeld naar de gemiddelde loonkost per uur. We hebben het dan zowel over het loon, dat rechtstreeks aan de werknemer wordt gestort, als over de bijdrage voor de sociale zekerheid (het indirecte loon). Deze bedroeg in 2007 in België 35,78 euro, in Frankrijk 32 euro en in Duitsland 31,70 euro. Daartegenover staan Portugal met 9,23 euro, Malta met 8,40 euro en Slowakije zelfs met 6,23 euro. Iets gelijkaardigs zien we voor de toegevoegde waarde per gewerkt uur. Deze bedroeg in datzelfde jaar 43,20 euro in de vijftien westerse landen van de Unie, tegenover 14,63 euro in Slowakije.[\[6\]](#) Het gaat dus over grote verschillen in loonkost, oplopend van 1 tot 4 en zelfs van 1 tot 6. Deze cijfers tonen aan hoe enorm verschillend de situatie is en hoe sterk de landen die deelnemen aan de eurozone, uiteenlopen.

Maar de integratie onderstelt echter een enkele monetaire politiek, met alles wat dit impliceert in termen van externe (export - import bijvoorbeeld) en interne relaties in elk land. Wie gaat dat beleid bepalen en in functie van welke belangen? Het is niet voor niets dat de Duitse leiders het vastleggen van de convergentiecriteria zo sterk benadrukten. Ze hebben die als het ware in het stabiliteitspact “gebeiteld”. Het doel bestaat erin van de euro een sterke en stabiele munt te maken. Natuurlijk komt dat goed uit voor een sterke economie zoals Duitsland. Maar absoluut niet voor de mediterrane naties die maar weinig producten uitvoeren en het bijzonder moeilijk hebben om macro-economisch het evenwicht te herstellen met een sterke valuta. De zo geroemde “onafhankelijkheid” van de ECB biedt bovendien weinig hoop om dit perspectief te wijzigen.

2. De working poor ... in Duitsland

Bij dit alles komt nog het Berlijnse beleid dat erop gericht is de Duitse ondernemingen nog concurrentiëler te maken en de exportkansen op te voeren. De exportcapaciteit van Duitsland is al lang bewezen. Het land betwist met de Verenigde Staten en Japan en sinds kort ook met China de eerste plaats in de wereldlijst van exportlanden. Het legt beslag op die titel sinds 2003.[\[7\]](#)

Sinds enkele jaren werkt deze strategie echter in het nadeel van het herstel van de binnenlandse vraag. De belangrijkste veranderingen vinden plaats midden de jaren 90. Op dat ogenblik is de regering verstrikt in de geforceerd doorgevoerde eenmaking. Er stellen zich problemen binnen het Europese muntsysteem tijdens de crisis van 1993. In 1997 bereikt het officiële aantal werklozen 3,8 miljoen mensen of 9,2 % van de actieve bevolking.[\[8\]](#)

De syndicale organisaties waren goed gestructureerd en beschikten via de directieraden over een zekere controle. Zij lanceerden een reeks succesvolle campagnes om het lot van de werknemers te verbeteren. Een zeer lange staking in de metaalsector leidde in 1984 tot de geleidelijke invoering van de 35 urenweek: 38,5 uur in 1985, 37,5 uur in 1988, 37 uur in 1987, 36 uur in 1993 en ten slotte 35 uur in 1995.[\[9\]](#)

In dat kader onderhandelden in sommige bedrijven de werkgevers over de aanpassing van deze kortere werktijd aan de vraag: invoering van nachtwerk, weekendwerk, flexibele uren ... Kijken we concreet naar Volkswagen. In 1993, in volle crisis, is de directie van oordeel dat ze 30.000 personeelsleden te veel hebben, op een totaal van 250.000 werknemers op wereldvlak, maar vooral op het totaal van de 150.000 personeelsleden in Duitsland. De directie onderhandelt over een arbeidsduurverkorting tot vier dagen per week of een gemiddelde van 28,8 uur per week. Dit moet gepaard gaan met een looninlevering van 18 % (11 % door het afschaffen van bepaalde loonvoordelen en 7 % door het intrekken van premies, toegekend door de cao's, maar nog niet in concrete maatregelen omgezet).[\[10\]](#)

Het bevroren van de lonen zal vanaf 1996 het centrale ordewoord worden in alle ondernemingen. De vakbonden durven niet tegen dit plan ingaan. Hun voornaamste zorg op dat ogenblik is het binnenhalen van de leden van de nieuwe regio's in het oosten van het land. En daar verdienen ze in ieder geval veel minder.

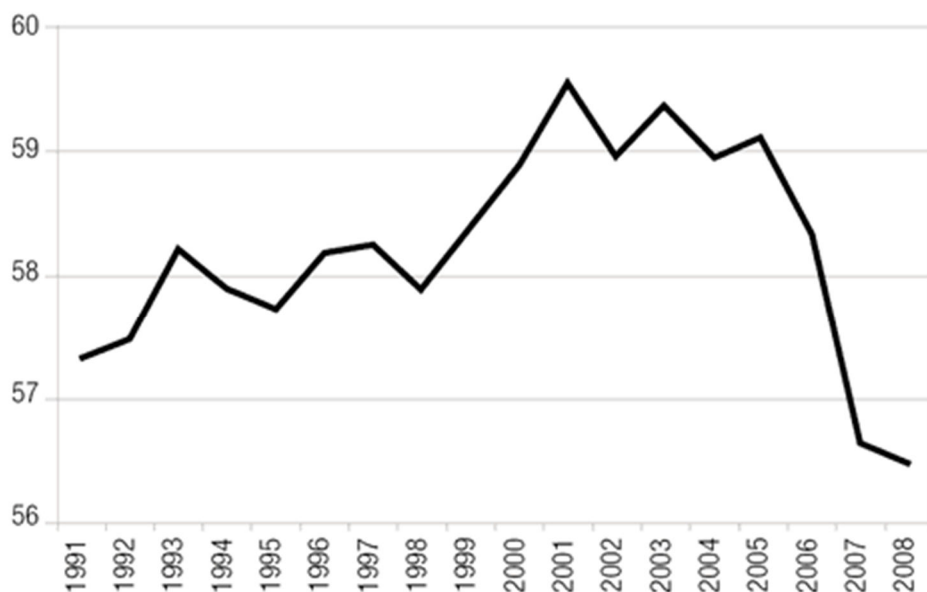
Na 16 jaar liberaal-christendemocratisch bewind (1982-1998) zal de nieuwe roodgroene alliantie op hetzelfde elan verdergaan. Zij wil de arbeid hervormen omdat men de reglementering veel te strikt vindt: het moet gemakkelijker worden om mensen te ontslaan en, vooral, de lasten van de bedrijven voor de sociale zekerheid moeten naar omlaag. Die brengen de competitiviteit van de Duitse bedrijven immers in het gedrang. De vakbonden houden op dit punt het been stijf. In 1998 mislukken dan ook de onderhandelingen. Maar in 2002, vlak voor de nieuwe verkiezingen, zet kanselier Gerhard Schröder een commissie van deskundigen op poten. Deze moet voorstellen uitwerken om het arbeidsrecht te wijzigen. Peter Hartz, personeelsdirecteur bij Volkswagen, leidt de commissie. Dezelfde man die het flexibiliteitsstelsel uitwerkte bij de autobouwer in Wolfsburg en die een persoonlijke vriend van Schröder is.

Deze commissie komt met een lijst aan maatregelen in een vier-stappen-programma, de zo genoemde Hartzplannen I tot IV. De oplossingen: ontslag makkelijker maken, de belastingen op de minst betaalde jobs verminderen, de werkloosheidsvergoedingen in de tijd beperken, vervolgens de werkzoekenden onderbrengen in één systeem van uitkeringen, gebaseerd op het gezinsinkomen (en niet langer op het vroegere loon en op het recht opnieuw werk te vinden), en hen verplichten tot het aannemen van om het even welke job – ongeacht beroepsbekwaamheid, geografische ligging of het vroeger ontvangen loon –, tijdelijke contracten en aanmoedigen van deeltijdse arbeid ...

Met dit programma op zak kondigt de pas herverkozen Gerhard Schröder zijn *Agenda 2010* aan. Hij herneemt in feite alle voorstellen van de commissie Hartz. Het lijkt niet meteen een coherent geheel en vertoont weinig concrete samenhang. Maar het effect is een gevoelige vermindering van de “arbeidskost”. Dit laat de Duitse bedrijven toe om hun producten aan lagere prijzen af te zetten in het buitenland en daar een groter marktaandeel te veroveren. De volgende regering, onder leiding van Angela Merkel en samengesteld uit christendemocraten en sociaaldemocraten, zal hier op dezelfde manier tegen aankijken. Zo zien we dat de btw-verhoging van 16 naar 19 % – een belasting die de prijs van de goederen in Duitsland zelf doet stijgen – geen invloed heeft op de uitvoer, maar wel op de binnenlandse vraag. Ook de wettelijke pensioenleeftijd gaat omhoog van 65 naar 67 jaar en de pensioenen worden bevroren.

Door al deze maatregelen wordt het privéverbruik van de gezinnen ontmoedigd. Dit zien we in de volgende grafiek.

Grafiek 1. Evolutie van het aandeel van de gezinsconsumptie in het bbp van Duitsland 1991-2008

Bron: Berekeningen op basis van AMECO, Databank van de Europese Commissie, Economische Zaken en Financien.
http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm?CFID=1693359&CFTOKEN=6fcc0067b30521b7-80f8BD00-BC80-3030-39CC1124EEBD668B&jsessionId=24065e99f26533524e7f.

Afhankelijk van de manier waarop we het bbp benaderen, kunnen we dit op verschillende manieren ontleden. (Een benadering vanuit de productie, de verdeling van de inkomens of de besteding van de uitgaven). We benaderen het bbp eerst vanuit de uitgaven. Hierbij kunnen we vier grote categorieën onderscheiden: privéconsumptie (van de gezinnen), investeringen (van de bedrijven), overheidsuitgaven en de handelsbalans. Dit komt neer op: $Y = C + I + G + (X - M)$

Y staat voor het bbp, C voor consumptie (in privéconsumptie), I voor investeringen, G voor de overheidsuitgaven (G' van government (regering), X voor export en M voor import (waarbij X min M het handelsoverschot geeft). De consumptie van de privéhuishoudens is dus een onderdeel van het bbp.

We zagen in Grafiek 1 dat het aandeel van de privéconsumptie in een eerste periode toeneemt, tot in 2001 waar het flirt met de lijn van de 60 %. Ter vergelijking, het aandeel van de privéconsumptie in de Verenigde Staten bereikt op dat ogenblik 70 % en in Groot-Brittannië 63 %. Vanaf 2005 zien we dit aandeel drastisch achteruitgaan: het verliest drie punten in vijf jaar tijd. Het is dan nog geen crisis. De huishoudens worden dus nog niet "bedreigd". Om de productie verder te ontwikkelen wordt een andere politieke keuze gemaakt. Men legt de nadruk op de uitvoer.

Dat toont de volgende tabel. Hierin zien we de verschuivingen in het aandeel van de verschillende bestanddelen van het bbp over langere periodes (om te bruuske verschillen van het ene naar het andere jaar te vermijden).

Tabel 1. Gemiddelde jaarlijkse stijging van het aandeel van elk van de onderdelen van het Duitse bbp over drie periodes tussen 1991 en 2008 (in %)

	1991-1995	1996-2000	2001-2008
Consumptie (C)	5,9	2,4	1,4

Investerings (I)	2,9	0,3	1,9
Overheid (G)	6,4	1,0	1,5
Export (X)	4,9	9,0	6,1
Import (M)	3,8	8,5	5,0
BBP	5,6	1,9	2,1

Bron: Berekeningen op basis van AMECO, Databank van de Europese Commissie, Economische Zaken en Financien.

http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm?CFID=1693359&CFTOKEN=6fcc0067b30521b7-80FBBD00-BC80-3030-39CC1124EEBD668B&jsessionid=24065e99f26533524e7f.

In een eerste periode na de eenmaking, van 1991 tot 1995, zien we een aanzienlijke gemiddelde stijging van de privéconsumptie, sneller dan het bbp (5,9 % tegenover 5,6 %). De andere component die sterk stijgt, is het aandeel van de overheidsuitgaven (6,4%). De uitvoer stijgt in deze periode echter minder snel, hoewel het handelsoverschot (X min M) in ruime mate positief blijft.

Maar op het einde van dit decennium zien we de verhoudingen omkeren. De gemiddelde stijging van de binnenlandse consumptie blijft beperkt, net zoals die van de overheidsuitgaven. De buitenlandse handel echter neemt een buitengewoon hoge vlucht, ruim boven de groei van het bbp (9 % voor de uitvoer, 8,5 % voor de invoer, tegen 1,9 % voor het BBP). Deze tendens zet zich door in de 21^e eeuw. De uitvoer blijft duidelijk de voornaamste – bijna exclusieve – motor voor de groei van de Duitse economie, ook al gaan de cijfers iets omlaag.

De keerzijde van deze maatregelen om de lonen en sociale voordelen in te perken, is een veralgemeende verarming van de bevolking. De OESO becijfert de armoedegraad op 60 % van het mediaan^[11] inkomen. Het aantal mensen dat zich onder deze drempel bevindt, stijgt van 12,5 % rond 1990 naar 17,2 % in het midden van het eerste decennium van de 21^e eeuw. De OESO besluit hieruit: “Sinds 2000 is de inkomensongelijkheid en de armoede in Duitsland sneller gestegen dan in de andere OESO-landen. Deze zijn in vijf jaar tijd (2000-2005) sneller gestegen dan tijdens de vijftien voorgaande jaren (1985-2000).”^[12] Dit is ontegensprekelijk een gevolg van het beleid, dat werd gevoerd door de regeringen in Berlijn en dat werd gesteund door de grote exportgerichte bedrijven. Duitsland is ook het land geworden van de *working poor*, van werknemers met een onzeker loon, die met hun werk nauwelijks genoeg verdienen om te overleven.

En het ziet er niet naar uit dat hier snel verbetering in zal komen. De Duitse regering beklemtoont in het recente plan voor economische stabilisering het voordeel van de goede exportpositie van het land: “Het feit dat de prijzen van de Duitse exportindustrie zeer concurrentieel zijn, is waarschijnlijk een van zijn voordelen. Dit is het resultaat van een lange periode van loonmatiging voor de crisis en van de consolidering van de handelsbalansen van de bedrijven.”^[13] Om het nog wat duidelijker te maken, voegt ze hieraan toe: “Dankzij zijn grote competitiviteit is Duitsland bijzonder goed geplaatst om te profiteren van het herstel van de wereldhandel. De Duitse uitvoerders zijn in staat om hun marktaandelen op middellange termijn te verdedigen.”^[14] Voor de periode 2011-2013 liggen de officiële vooruitzichten voor de stijging van de binnenlandse vraag in reële cijfers slechts op 1 %, tegen 2 % voor het bbp en 3 % voor de uitvoer.

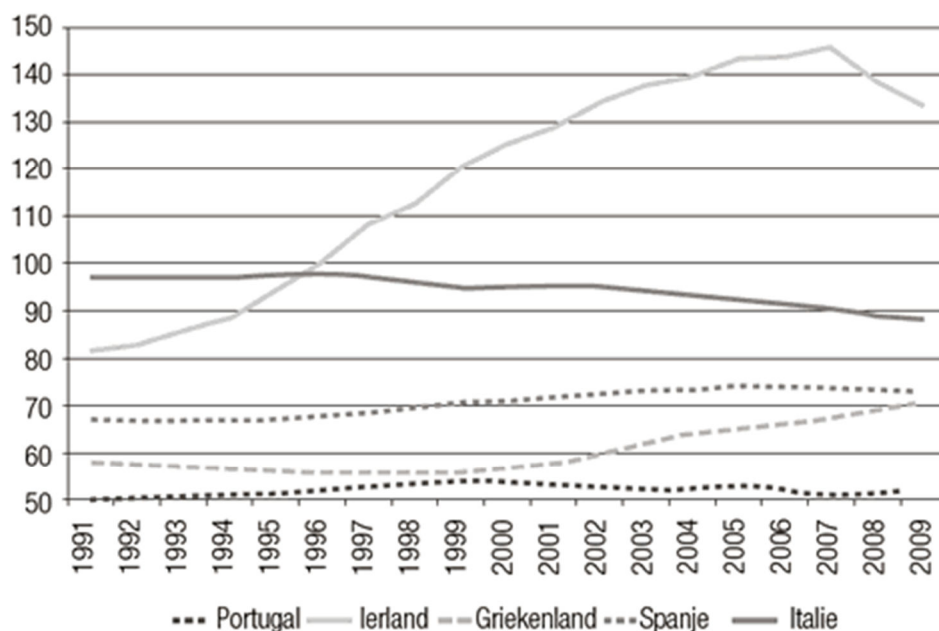
Op de kritiek van andere landen op dit model antwoordt Axel Weber, de voorzitter van de Bundesbank, met de noodzaak zich te richten op de competitiviteit en de uitvoer die Duitsland betere kansen bieden. Hij besluit: “Dat is de les die we moeten trekken uit de Duitse evaring.”^[15] De Duitse leiders zijn hoegenaamd niet bereid om zich vragen te stellen bij de nefaste gevolgen van deze keuze.

3. De drie biggetjes die met vieren waren, net zoals de musketiers

De gevolgen zijn niet alleen nefast voor de werkende bevolking in Duitsland. Het heeft ook een pervers effect voor de minder ontwikkelde landen van de eurozone. De media hebben voor deze groep de weinig vleiene naam PIGS bedacht, gevormd uit de beginletters: Portugal, Ierland of Italië (er is onenigheid over waar de I voor staat), Griekenland en Spanje. In het Engels betekent dit letterlijk “varkens”. We nemen hier voor de gemakkelijheid dit letterwoord over. Laat het duidelijk zijn dat wij het niet eens zijn met de financiers en deze naties niet als varkens zien omdat ze schulden hebben.

Het eerste probleem is in feite de enorme afstand die bestaat en blijft bestaan tussen deze landen en de rest van de eurozone. In de volgende grafiek geven we een overzicht van het niveau van het werkelijke bbp per hoofd van de bevolking in verhouding tot het gemiddelde in de eurozone.

Grafiek 2. Evolutie van het verschil van het werkelijke bbp per hoofd van de bevolking van de PIGS ten opzichte van het gemiddelde bbp van alle landen in de eurozone 1991-2009 (in %)

Bron: Berekeningen op basis van AMECO, Databank van de Europese Commissie, Economische Zaken en Financien.
http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm?CFID=1693359&CFTOKEN=6fcc0067b30521b7-80FBBD00-BC80-3030-39CC1124EEBD668B&jsessionid=24065e99f26533524e7f.

Opmerking. We hebben eerst het reëel bbp per inwoner berekend voor de vijf landen en voor de eurozone in haar geheel. Vervolgens hebben we voor elk jaar het niveau van de verschillende staten in verhouding gezet tot de eurozone. In 1991 bedroeg het bbp per inwoner in Portugal 9.440 euro tegen 18.755 voor de eurozone. Bijgevolg ligt dit op 50,3 % (ongeveer de helft) van het Europese gemiddelde. Idem voor Ierland, Griekenland, Spanje en Italië.

De cijfers lopen erg uiteen. Italië vertoont bijvoorbeeld een curve die dicht tegen de lijn van de 100 % loopt. Dit betekent dat de situatie hier dicht bij het Europese gemiddelde ligt. Maar tegelijk zien we dat dit voordeel ten opzichte van de andere vier landen sinds 1991 geleidelijk achteruitgaat. Voor Ierland zien we de omgekeerde tendens. Dit land, vroeger zeer arm en op de landbouw gericht, heeft geprofiteerd van de Europese eenmaking. Het heeft investeringen van multinationals kunnen aantrekken, vooral in de sector van de elektronica en de farmaceutische industrie. Dell, Intel en anderen maakten van het land

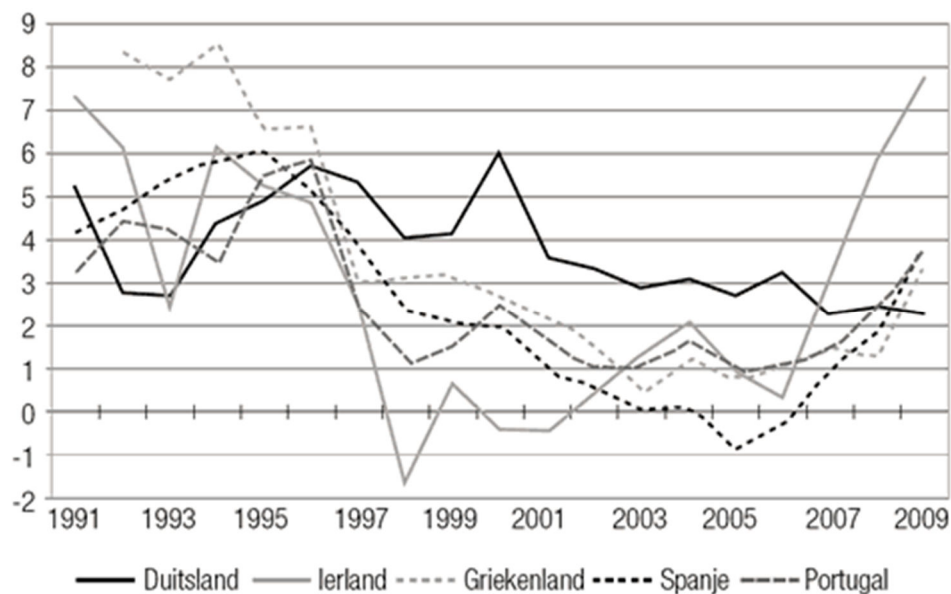
hun uitvalsbasis voor de bevoorrading van de Europese markt. Deze inbreng heeft van Ierland zelfs een van de rijkste naties van het continent gemaakt (145,7 % van het gemiddelde niveau in 2007 tegen 81,3 % in 1991).

Spanje en Griekenland vertrekken van een nog lager niveau dan Italië en Ierland, respectievelijk 66,9 % en 57,9 %. We zien dat de eenmaking globaal wel een zekere verbetering met zich meegebracht heeft in hun situatie, maar dit stelt niets voor in vergelijking met Ierland. Portugal, ten slotte, zit in de minst comfortabele positie. Hun bbp per inwoner is en blijft op de helft van het niveau van de rest van de eurozone (een curve die maar net boven de lijn van de 50 % loopt).

Er is een financiële bloedtransfusie nodig. Wat ze krijgen via het budget van de Europese Unie, is echter ruim onvoldoende. Om dit te compenseren, moeten er een aantal kunstgrepen worden gevonden. De schuldenlast is het belangrijkste: de banken leveren rechtstreeks geld, dat vervolgens moet worden omgezet in industriële activiteit. Dat komt goed uit: door de oprichting van de euro kunnen de intresttarieven voor alle landen naar beneden. En omdat de inflatie iets hoger ligt in de PIGS dan in de meest ontwikkelde landen, zoals Frankrijk en Duitsland, moedigt dit het beroep op krediet aan.

De volgende grafiek geeft de evolutie van de reële intrestvoet voor langetermijnleningen voor vijf landen: Duitsland, Portugal, Ierland, Griekenland en Spanje.^[16] We gebruikten de *deflator*^[17] van het bbp om de reële intrestvoeten te berekenen.

Grafiek 3. Evolutie van de reële intrestvoeten voor langetermijnleningen in de eurozone 1991-2009 (in %)

Bron: Berekeningen op basis van AMECO, Databank van de Europese Commissie, Economische Zaken en Financien.
http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm?CFID=1693359&CFTOKEN=6fcc0067b30521b7-80FBBD00-BC80-3030-39CC1124EE8D668B&jsessionid=24065e99f26533524e7f.

We bemerken drie fases. Van 1991 tot 1995 is er een grote variatie in de intrestvoeten. Dit is een goede illustratie van de monetaire spanningen bij het begin van dat decennium. Vanaf 1995 gaan de tarieven overal duidelijk naar beneden. Deze daling wijst op het positief effect – op dit vlak – van de oprichting van de euro. (Dit was trouwens te voorspellen. De landen moesten immers voor 1997 bewijzen dat ze in staat waren om toe te treden tot de eurozone en de convergentiecriteria dus respecteerden). Hierbij valt op dat de intresttarieven in de PIGS op dat ogenblik lager waren dan in Duitsland. In werkelijkheid lagen de nominale tarieven hoger, maar ook de deflator ligt hoger. Geld gaan lenen in deze regio's werd

hierdoor zeer interessant. In Ierland liggen tussen 1998 en 2002 de interesttarieven onder of dichtbij nul. Idem in Spanje tussen 2003 en 2006. In reële termen komt dit neer op gratis leningen. Na 2006 ten slotte – en hierop komen we nog terug – gaan de interesttarieven serieus omhoog.

De schulden van de gezinnen stijgen fenomenaal. In Ierland gaan ze omhoog van 50 % van het bbp in 2001 tot 109 % in 2008. In Spanje van 43 % in 1999 tot 84 % in 2008; in Portugal van 31 % in 1996 tot 96 % in 2008. Dit gebeurt ook in Griekenland, waar de mensen nochtans traditiegetrouw geen zeer grote leners zijn. De schuld stijgt er van 10 % in 1999 tot 50,5 % in 2008.[\[18\]](#) Ook in Groot-Brittannië en Nederland gaat de privéschuld sterk omhoog. In Duitsland echter krijgen we een daling: van 72,8 % in 2000 naar 61 % in 2008.[\[19\]](#)

Deze ontwikkeling gaat samen met een *boom* in de bouw- en vastgoedsector. Dit zal niet zonder gevolgen blijven, vooral wanneer de crisis uitbreekt, als mensen die een zogenaamde *subprimelening* hadden afgesloten[\[20\]](#) hun niet hypothecaire lening niet meer kunnen terugbetalen. In Ierland stijgt het aandeel van de bouw in het bbp (benaderd vanuit de “productie”) van 5 % in 1993 naar meer dan 10 % in 2005. In Spanje van 7 % in 1997 naar meer dan 12 % in 2006. Onthoud hierbij dat het gemiddelde in Europa op dat ogenblik rond de 6 % draait.

De tabel hieronder toont de gevolgen voor de werkgelegenheid.

Tabel 2. Evolutie van de loonarbeid in de PIGS tussen 1996 en 2007
(per duizend werknemers, tenzij anders aangegeven).

		1996	2007	Vershil
Portugal	Bouw	261,9	439,3	177,4
	Immobiëliën	141,3	254,8	113,5
	Totaal	3.172,1	3.902,2	730,1
	Aandeel (%)	12,7	17,8	39,8
Ierland	Bouw	73,9	205,2	131,3
	Immobiëliën	65,1	157,2	92,1
	Totaal	1.034,7	1.748,8	714,1
	Aandeel (%)	13,4	20,7	31,3
Griekenland	Bouw	152,0	266,0	114,0
	Immobiëliën	69,3	163,7	94,4
	Totaal	2.099,8	2.899,5	799,7
	Aandeel (%)	10,5	14,8	26,1
Spanje	Bouw	903,9	2.167,0	1.263,1
	Immobiëliën	582,2	1.577,7	995,5
	Totaal	9.599,8	16.760,0	7.160,2
	Aandeel (%)	15,5	22,3	31,5

Bron: Eurostat, Loontrekkenden per branche van economische activiteit 1983-2008, Statistieken.

Van 1996 tot 2007 is de loontrekkende werkgelegenheid overal gestegen, vooral in de sectoren bouw en immobiëliën (en diensten aan bedrijven[\[21\]](#)). We bekijken het aandeel van de stijging in deze sectoren in de totale stijging van de werkgelegenheid tussen 1996 en 2007. Dit bedraagt bijna 40 % voor Portugal, 31 % in Ierland en Spanje en 26 % in

Griekenland. In deze toegenomen werkgelegenheid gaat het voor een niet verwaarloosbaar deel over tijdelijke contracten. Op het ogenblik dat de crisis van de rommelkredieten ook Europa treft, worden deze contracten niet meer hernieuwd. Van de arbeidsplaatsen die in Spanje verloren gaan, situeert zich ongeveer 40 % in de sectoren die tot in 2007 precies voor de gestegen werkgelegenheid zorgden. [\[22\]](#)

Een laatste element: de buitenlandse rekeningen. Hiervoor moeten we eerst een paar dingen verduidelijken. We kunnen in de betalingsbalans drie grote elementen onderscheiden (vergissingen en weglatingen terzijde gelaten): de lopende rekening, de kapitaalbalans en de veranderingen in de financiële reserves. Normaal gezien moet de som van deze drie delen (plus de fouten) gelijk zijn aan nul. De lopende rekening is voor het grootste deel samengesteld uit het goederenverkeer en verder uit het verkeer van diensten, inkomsten (dividenden, intresten, huurgelden, gestort in het buitenland) en transfers. In de kapitaalbalans zitten dan weer alle financiële operaties met kapitaalreserves (investeringen in het buitenland, beursparticipaties, aankopen en verkopen van effecten en aandelen, leningen enzovoort.) En het resultaat van deze twee moet leiden tot veranderingen in de reserves van de centrale bank. Hoe meer geld het land verlaat in het kader van financiële operaties met het buitenland, hoe meer geld uit de kassa's van de centrale bank verdwijnt en omgekeerd. Het is goed om hier ook bij te onderlijnen dat een "schuld" betekent dat er kapitaal binnenkomt. Een schuld levert onmiddellijk een positieve bijdrage tot de handelsbalans. Alleen is dit soort activiteiten meestal niet gratis. In de daaropvolgende jaren moeten er intresten betaald worden. Dat vertaalt zich dan in uitgaande valuta's, dit keer echter ten laste van de lopende rekening.

Tabel 3 geeft een overzicht van de situatie van de PIGS voor het saldo van hun lopende rekening en hun kapitaalbalans. Het resultaat van deze twee moet normaal gezien inkomsten of uitgaven van reserves inhouden.

**Tabel 3. Situatie van de betalingsbalans van de PIGS in
1993, 2001 en 2008
(in miljoen euro)**

		1993	2001	2008
Portugal	Lopend	224	-12.802	-20.163
	Kapitaal	-2.607	13.004	20.876
Ierland	Lopend	1.537	-756	-9.435
	Kapitaal	-253	384	16.203
Italië	Lopend	8.152	-713	-53.593
	Kapitaal	8.370	-2.974	55.953
Spanje	Lopend	-4.861	-26.823	-104.413
	Kapitaal	2.092	25.510	101.622

Bron: Eurostat, Betalingsbalans, Rekeningen per land, Statistieken.

Opmerking. Een positief bedrag betekent geldinkomsten en een getal met een min (dus een negatief bedrag) het omgekeerde. Omdat de gegevens van Griekenland niet meer betrouwbaar waren, heeft Eurostat deze slechts tot in 2004 opgenomen in de statistieken. Dat jaar vertoonde het saldo op de lopende rekening een deficit van bijna 11 miljard euro, echter gecompenseerd door een netto kapitaalbreng van 8 miljard.

Er is een duidelijke negatieve evolutie voor de lopende rekeningen van de vier landen in de tabel (en ook voor Griekenland). Dit betekent hoofdzakelijk dat deze landen meer en meer goederen en soms ook diensten aankopen in het buitenland. Waardoor wordt dit gecompenseerd? Er was een tijd dat het toerisme geld binnenbracht, vooral in de mediterrane landen. Maar dit volstaat al lang niet meer (het toerisme is een dienst en wordt als zodanig opgenomen in de lopende rekening die achteruitgaat). Buitenlandse kapitaalbreng wordt dus noodzakelijk. Het probleem is dat hier de volgende jaren dividend en intresten op moeten betaald worden.

We kunnen op dit gebied vrezen voor een vlucht vooruit in Spanje, Italië, Portugal en Griekenland. Hoe sterker het saldo op de lopende rekening in het negatief gaat, des te meer kapitaal is nodig om dit op te vangen. En dit gaat steeds meer kosten ... Zo treedt een spiraal in werking ... met een devaluatie van de munt als gevolg. Behalve dat het lidmaatschap van de eurozone zoiets onmogelijk maakt. De euro is immers een gemeenschappelijke munt. De koers wordt niet bepaald door de toestand van de buitenlandse rekeningen van de PIGS.

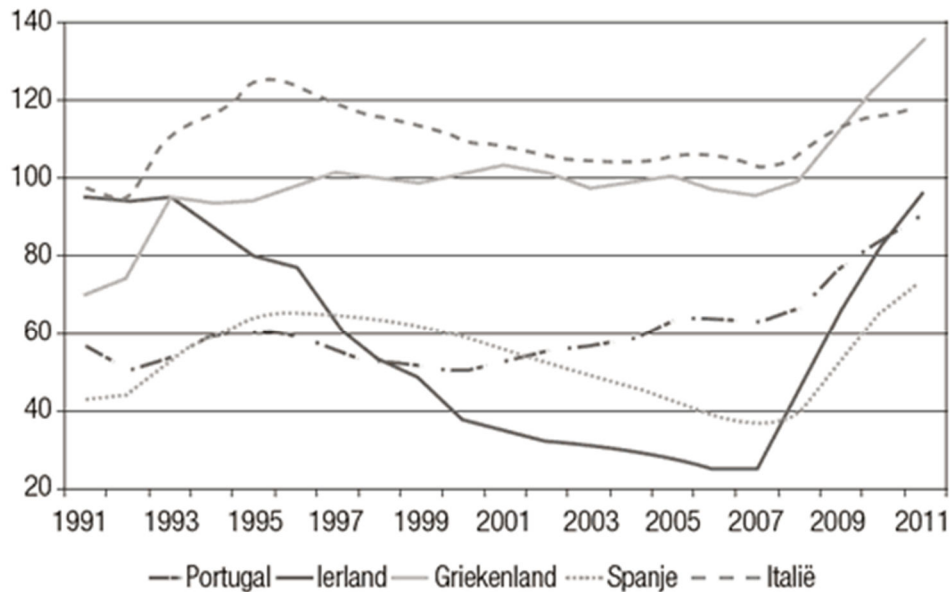
Wat een geluk! We hoeven dus niet te betalen, zou je kunnen stellen. We kunnen gewoon voortdoen ... Er zijn jammer genoeg twee bijwerkingen. En die zouden de landen met een schuldenlast wel eens gevaarlijk snel kunnen gaan voelen.

Vooreerst bestaat het risico dat de verslechterende situatie van de buitenlandse rekeningen van bepaalde landen uitdeinen naar het geheel van de eurozone. Op deze basis wedden de *hedge funds* – dat zijn financiële maatschappijen die met geld speculeren en daarvoor dagelijks aandelen kopen en verkopen, inspelend op de kleinste koersschommelingen – op de daling van de waarde van de euro. Daarom zullen de staten met een overschot op hun betalingsbalans druk uitoefenen op de “slechte leerlingen”. Ze zullen eisen dat er maatregelen worden genomen om het evenwicht op de rekeningen te herstellen. Maar de gemakkelijkste methode hiervoor, een muntdevaluatie, is niet meer mogelijk. Dus moeten de lonen naar beneden om het land opnieuw “concurrentieel” te maken.

En er is nog een tweede punt. Het handelstekort – dat voor de belangrijkste problemen zorgt – houdt in dat een deel van wat hier wordt verbruikt, in feite is geproduceerd in het buitenland. De inkomsten hiervan verdwijnen naar het buitenland. Als de situatie verslechtert, dalen de activiteiten hoe langer hoe meer. En dat heeft zijn weerslag op alle andere rekeningen, in het bijzonder op overheidsbegroting. De overheid kan inderdaad minder belastingen halen uit verzwakte economie. Daarom betekent het aangaan van schulden momenteel de redding voor deze landen. Maar dit blijft niet duren. Als de leningen zo groot worden dat de schuldeisers zich afvragen of zij hun geld op een dag nog zullen terugzien, kunnen twee dingen gebeuren. Ofwel droogt de bron op ofwel stijgen de aangerekende intresten. Deze spiraal duwt deze staten nog verder in de rode cijfers.

Nadat ze dus eerst profijt konden halen uit de zeer lage reële intrestvoeten, zien de vier betrokken landen, Portugal, Ierland, Griekenland en Spanje, nu de intrestvoeten pijlsnel stijgen. Ondertussen blijft de intrestvoet in Duitsland stabiel. Dit verklaart waarom, begin 2010, de Griekse overheidslening een intrestvoet moet garanderen die 3 à 4 % hoger ligt dan de rente die wordt toegepast in Berlijn. Griekenland dient 6 à 7 % te betalen in plaats van de 3 % die geldt voor Duitsland. Naast de stimulering van privéschulden hebben deze landen ook massaal beroep gedaan op krediet om de overheidsuitgaven te financieren. Dat toont de volgende grafiek.

**Grafiek 4. Evolutie van de overheidsschuld in verhouding tot het bbp van de PIGS
1991-2011 (in %)**

Bron: Berekeningen op basis van AMECO, Databank van de Europese Commissie, Economische Zaken en Financien.
http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm?CFID=1693359&CFTOKEN=6fcc0067b30521b7-80FBD00-BC80-3030-39CC1124EEBD668B&jsessionid=24065e99f26533524e7f.

Opmerking. De cijfers voor 2009, 2010 en 2011 zijn ramingen.

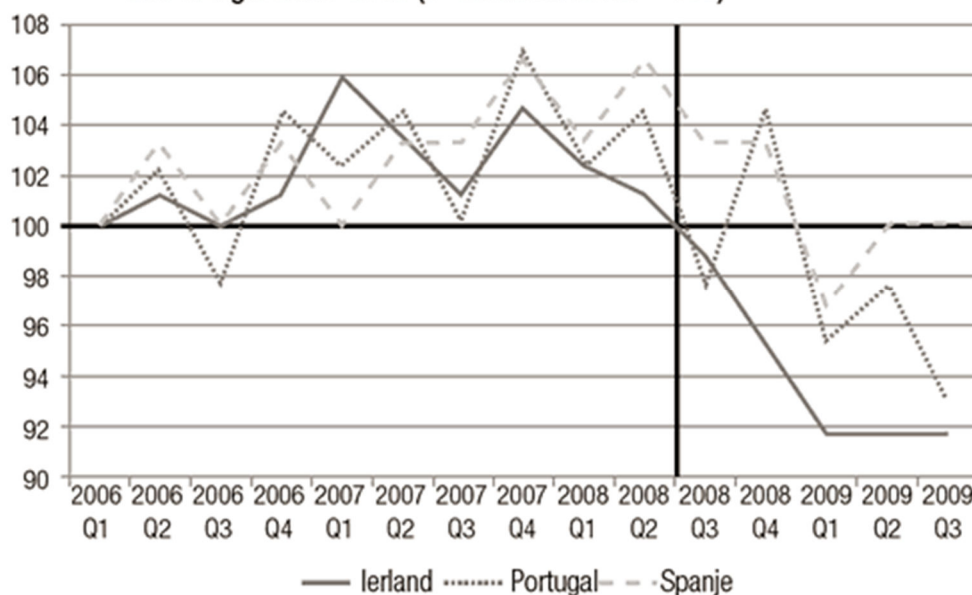
In de meeste gevallen is de overheidsschuld in het begin zeer hoog. Tussen 1993 en ongeveer 2007 neemt hij af, om te beantwoorden aan de convergentiecriteria. Zo wordt Ierland op enkele jaren tijd van “slechte leerling” de eerste van de klas met een overheidsschuld van 25 % in 2006. [23] Maar de crisis van de rommelkredieten bakt deze door krediet opgepepte economieën een lelijke poets. In alle landen stijgt de overheidsschuld, maar niet aan dezelfde snelheid als in Ierland, Spanje of Griekenland.

Deze landen konden dus hopen dat ze beschermd waren door de euro en de betrouwbaarheid van de financiële markten. Niets is minder waar. De hakbijl valt hoe dan ook. Zelfs al gebeurt dit via een andere weg dan deze van het wantrouwen in de munt.

4. Een eurozone die op ontploffen staat?

De situatie verslechtert erg snel. De volgende cijfers spreken boekdelen. Voor de drie landen waarvan er gegevens beschikbaar zijn – Ierland, Spanje en Portugal [24] – toont de grafiek de groei van het reële bbp per hoofd van de bevolking gedurende de voorbije trimesters.

Grafiek 5. Evolutie van het reële trimestriële bbp per inwoner, in Ierland, Spanje en Portugal 2006-2009 (1^e trimester 2006 = 100)

Bron: Eurostat, bbp per inwoner, driemaandelijke cijfers, Statistieken.

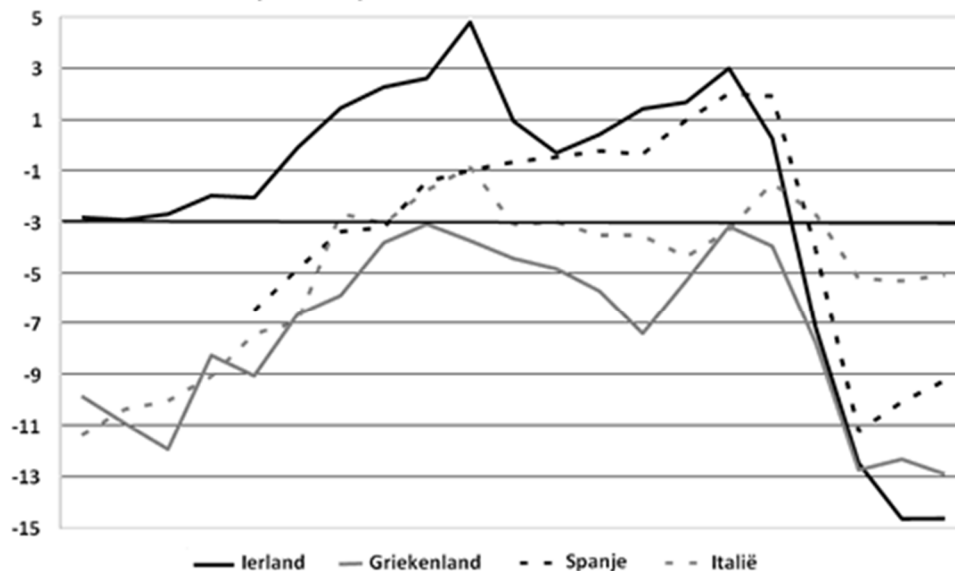
Op een uitzondering na kent het bbp een positieve ontwikkeling tot in het tweede trimester van 2008. Daarna duikt het naar beneden. Ierland wordt het zwaarst getroffen. Het land valt terug op de situatie van 2003. Dus van zeven jaar eerder. Dit komt enerzijds door de crisis in de vastgoedsector (in een land waar de bouwsector ongeveer 10 % van het bbp en 20 % van de werkgelegenheid uitmaakt). Anderzijds is de daling een gevolg van beslissingen van elektronicamultinationals zoals Dell of Intel, om zich terug te trekken uit Ierland ten voordele van de nieuwe, geïntegreerde Oost-Europese regio's. Ook Portugal en vooral Spanje blijven niet gespaard van deze instorting. Waarschijnlijk kampt ook Griekenland met gelijkaardige tegenspoed (maar we beschikken niet over recente cijfers).

Het is in dergelijke omstandigheden niet abnormaal dat het begrotingstekort toeneemt. Langs de ene kant zijn er immers minder inkomsten. De bedrijfswinsten duiken naar beneden. Werknemers worden ontslagen. Van 2007 tot 2009 nam het aantal werklozen in de vijftien westerse landen van de Europese Unie toe met meer dan 4 miljoen mensen, waarvan 2,3 miljoen in Spanje en bijna 500.000 in Ierland. In Spanje klom de officiële werkloosheidsgraad van de actieve beroepsbevolking van 8 % in 2007 tot bijna 18 % in 2009. In Ierland steeg ze in dezelfde periode van 4,6 % naar 11,7 %.[\[25\]](#) Zelfs al worden ze beschermd, toch verliezen deze werknemers een deel van hun loon. De privéconsumptie stagneert, dus ook de inkomsten uit belastingen die hierop betrekking op hebben (btw).

Aan de andere kant gaan de uitgaven omhoog. Er moest steun gegeven worden aan de banken. Zij waren het slachtoffer van de vertrouwenscrisis op de interbancaire markten in het derde en vierde trimester van 2008.[\[26\]](#) Het was ook nodig om de economie een beetje te stimuleren. De Europese landen promootten vooral de “schrootpremie”, een subsidie voor iedereen die een nieuwe auto kocht ter vervanging van een wagen van meer dan tien jaar oud (in de meeste gevallen). Vooral de constructeurs van kleine wagens hebben van deze fondsen geprofiteerd: Renault, Peugeot, Fiat, Volkswagen, Opel ... Van de PIGS haalde vooral Italië de portefeuille boven. Het land heeft 2,4 miljard euro opgehoest in 2009 en 2010. Ten slotte moeten ze ook instaan voor bijkomende uitkeringen; een gevolg van de sterk gestegen werkloosheid.

Hierdoor neemt de overheidsschuld overal enorme afmetingen aan. Dat is het geval in alle landen van de Unie, maar vooral in de PIGS, zoals de grafiek hieronder aantoont.

Grafiek 6. Evolutie van de overheidsschuld ten opzichte van het lopend bbp van de PIGS 1991-2011 (in %)

Bron: Berekeningen op basis van AMECO, Databank van de Europese Commissie, Economische Zaken en Financien.

http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm?CFID=16933598&CFTOKEN=6fcc0067b30521b7-80FBBD00-BC80-3030-39CC1124EEBD668B&jsessionId=24065e99f26533524e7f.

Opmerking. De verslechtering van de situatie in Portugal is minder rampzalig. Om de grafiek niet te overladen, hebben we de gegevens voor Portugal weggelaten.

Volgens de convergentiecriteria voor de euro mag het begrotingstekort niet onder de 3% gaan. De vier landen in de grafiek beantwoorden hieraan vandaag helemaal niet. We vermoeden dat dit in werkelijkheid echter de situatie is in de 27 landen van de Europese Unie. Het gemiddelde deficit zou echter rond de 6% liggen, terwijl dit voor Ierland en Griekenland de 13% benadert en Spanje boven de 11% uitkomt.

Deze landen voorzien drastische plannen voor besparingen die in hoofdzaak gevraagd worden van de loontrekkenden. Ierland verhoogt de btw op bepaalde producten (sigaretten, alcohol, diesel), verlaagt de lonen van de ambtenaren en verhoogt de belasting op hun inkomen, schaft een reeks sociale voordelen af, zoals de Kerstbonus ... Allemaal met als doel om tegen uiterlijk 2013 het begrotingstekort opnieuw terug te dringen tot 3% van het bbp en de overheidsschuld te stabiliseren op 80% van het bbp. Het programma van Griekenland is nog veel drastischer. Het voorziet een btw-verhoging voor bepaalde producten, een inperking van het aantal ambtenaren en inlevering op hun lonen, de bevrozing van de pensioenen, verlenging van de beroepsloopbaan ... Het aangekondigde begrotingstekort van 12,8% wordt niet aanvaard en moet al vanaf 2010 teruggebracht worden tot 8,7%. Daarna moet het verder naar beneden tot 2,8% in 2012 en 2% in 2013. Dit is een uitdrukkelijke eis van de Europese leiders. Hetzelfde voor Spanje: verhoging van de btw en van de inkomensbelasting, bevrozing van de aanwervingen in de overheidssector en blokkering van de lonen ... om uiteindelijk tegen 2013 opnieuw een begrotingstekort van 3% te bereiken.

Dit is natuurlijk een absurde situatie. Voor de heropleving van hun economie zouden deze landen veel beter af zijn met een plan voor overheidsinvesteringen. Maar dit wordt hen verboden door de Europese programma's voor stabiliteit en

muntconvergentie. Zo besteedt Ierland slechts 0,7 % van zijn bbp aan de stimulering van de binnenlandse vraag.[\[27\]](#) Dat is veel te weinig.

Te weinig, vooral omdat de kans groot is dat het hier niet bij stopt. De filosofie van de Europese Unie en van de eurozone streeft naar competitiviteit. Maar dit betekent: veroveren van grotere marktaandeelen ten koste van anderen; meer uitvoeren en dus de andere regio's verplichten om zich aan te passen door maatregelen als loonsverlagingen, afdankingen, enzovoort. En het machtigste land van het continent, Duitsland, is de promotor van dit beleid.

In het handelsverkeer tussen de landen van de eurozone zijn er twee duidelijke netto uitvoerders: Duitsland en Nederland.[\[28\]](#) Duitsland heeft in 2008 een handelsoverschot van 110 miljard euro; Nederland van meer dan 150 miljard euro. Twee grote landen, Italië en Frankrijk, houden hun rekening in evenwicht. Italië voert zowel in vanuit Duitsland als vanuit Nederland en voert uit naar Frankrijk, Spanje en Griekenland. Frankrijk koopt vooral aan in de Benelux en Duitsland. Binnen de eurozone zit het wel met een negatief saldo, maar traditiegetrouw wordt dit gecompenseerd door de verkoop buiten de Unie. Drie landen hebben een structureel tekort: Spanje, Griekenland en Portugal. In Italië en Frankrijk is momenteel de situatie zo ernstig aan het afglijden dat zij weldra ook chronische invoerlanden dreigen te worden.

Dit betekent dat de mediterrane regio's een deel van hun inkomsten besteden aan het kopen van die Duitse en Hollandse producten. Als de verantwoordelijken van de Europese Unie hen tegelijkertijd strenge bezuinigingen en matiging opleggen via de toepassing van het pact voor stabiliteit en convergentie, dan wordt dat onmogelijk. Ofwel gaan de bedrijven in het Noorden verder met het verwerven van marktaandeel en schakelen ze zo hun rivalen in Zuid-Europa uit. De werkloosheid rond de Middellandse zee zal dan nog meer toenemen en de koopkracht zal dalen. Meteen wordt het dan moeilijker om daar producten af te zetten. Ofwel komen de Spaanse, Portugese, Griekse en Italiaanse bedrijven er weer bovenop. Maar in dat geval komt het Duitse plan in gevaar en zouden de Teutoonse maatschappijen weer niet competitief genoeg zijn. Wat dan weer zou leiden tot een nieuwe ronde van looninleveringen. Onnodig hier aan toe te voegen dat dit gegarandeerd tot een handelsoorlog leidt. Dit zal de toch al broze eenheid tussen de Europese staten op de proef stellen.

5. Zou Griekenland teveel vet hebben?

De crisis in de eurozone is begonnen in Griekenland. Het bbp van dit land maakt 2,6 % van het totale bbp van de 16 landen die toetraden tot de gemeenschappelijke munt. Maar Griekenland heeft wel de zwakste economische indicatoren: het reële bbp per inwoner bedraagt 70 % van het bbp van de rest van de eurozone; een overheidsschuld op 113 % van het bbp; een begrotingstekort van bijna 13 % van het bbp, heel wat hoger dan toegelaten door de convergentiecriteria en het Europese pact voor macro-economische stabiliteit; 450.000 officiële werklozen en een werkloosheidsgraad onder de actieve bevolking van bijna 9 % en die stijgt vandaag sterk.

Vanaf september 2008 verslechterde de economische situatie. De regering moest de sociale uitgaven al optrekken met 1,5 miljard euro. Tegelijk verloor ze een gelijkaardig bedrag aan fiscale voorheffingen.[\[29\]](#) Ze moest steun verlenen aan de financiële sector die veel had geleend aan de buurlanden in het oude Oost-Europa, onder meer aan Bulgarije en aan Roemenië. Ze gaf garanties op spaarreserves voor een totaal van 100.000 euro per persoon (tegenover 20.000 euro voorheen). Het land injecteerde ongeveer 5 miljard euro in het kapitaal van de banken. De Bank van Griekenland houdt 8 miljard aan liquide middelen klaar voor de banken om problemen met terugbetalingen op te vangen. In totaal werd een bedrag van 28 miljard euro ter beschikking gesteld aan het Griekse financieelwezen.[\[30\]](#)

In november 2009 werd een nieuwe eerste minister verkozen aan het hoofd van een socialistische coalitie.^[31] Daarna kwamen de problemen aan de oppervlakte. In plaats van een begrotingstekort van een goede 6 % van het bbp voor het lopende jaar, bleek het in werkelijkheid om een tekort van 12,75 % te gaan. Meer dan het dubbele! Tegelijk deelde de nieuwe Griekse minister van Financiën aan het parlement mee dat alle cijfers vanaf 2000 moesten worden herzien: concreet zou het begrotingstekort in 2001, op het moment van de toetreding tot de euro, niet op 1,4 % van het BBP hebben gelegen, zoals toen opgegeven, maar wel op 3,7 %.^[32] Hierdoor beantwoordde het land al van in het begin niet aan de voorwaarden tot toetreding tot de gemeenschappelijke muntzone.

Dit leidt tot onrust op de financiële markten. Hoe nog langer geloof hechten aan de cijfers van Griekenland? Onmiddellijk verlagen de ratingbureaus, met Fitch op kop, de beursnotering voor de Zuid-Europese staat. Dit vertaalt zich in hogere intresttarieven. De rente op de overheidsschuld verhoogt tot meer dan 6 %, tegen 3 % in Duitsland in diezelfde eurozone.

De beurspeculanten zien hun kans schoon. Volgens de doorgaans goed ingelichte Wall Street Journal^[33] zou er op 8 februari 2010 in New York een grote vergadering hebben plaats gevonden met de voornaamste leiders van de financiële wereld. Tijdens een etentje zou aan de met zorg uitgekozen genodigden, waaronder George Soros, gezegd zijn dat het interessant was om te wedden op een waardedaling van de euro tot aan een pariteit met de dollar (8 februari 2010 ligt de koers op 1 euro voor 1,37 dollar). De Federal Reserve onderzoekt sindsdien of er werkelijk een geheime overeenkomst tussen deze grote speculanten werd gemaakt.

Voor iedereen is het ondertussen duidelijk dat Griekenland en zijn overheidsschuld de zwakke schakel vormen in de eurozone. De staat heeft een schuld van 250 miljard euro. 53 miljard hiervan moet nog in 2010 hernieuwd worden en ongeveer 20 miljard voor eind mei. Tegelijk hadden de speculanten ook in de gaten dat er een gebrek aan politieke coördinatie was in de eurozone.

Het is bijvoorbeeld niet duidelijk of volgens de Europese verdragen een land mag geholpen worden door zijn burens als het problemen heeft met zijn financiën en begroting. Hoe de verdragen zullen worden geïnterpreteerd, is een kwestie van goede wil of net van het gebrek hieraan. Uiteindelijk zal alles hiervan afhangen.

De meerderheid van de Duitse leidende klasse wil niet tussenkomen. Zij laten Griekenland liever aan zijn lot over. Als dit er bovendien ooit toe zou leiden dat het land uit de eurozone wordt uitgesloten, zou dat nog niet eens zo slecht zijn. “De Duitsers maken geen geheim van hun bedoelingen. Ze willen landen die zij ondanks de akkoorden van Maastricht niet konden tegenhouden om toe te treden tot de Monetaire Unie – hoewel dat precies hun bedoeling was geweest met de criteria die ze uitwerkten – kunnen dwingen tot die begrotingsdiscipline.”^[34]

Daarom halen ze in de pers en in de Duitse politieke arena zo sterk uit tegen Griekenland. Op 2 maart titelt *Bild*, het meest gelezen dagblad in Duitsland, bijvoorbeeld: “Elke Griek stort jaarlijks 1.355 euro aan steekpenningen.” In het artikel kunnen we lezen: “Bij ons hoeft niemand duizenden euro's aan steekpenningen te betalen voor een ziekenhuisbed.”

Volksvertegenwoordigers van de parlementaire meerderheid in de Bundestag vroegen in ruil voor kapitaal een of meer van de 6000 eilanden die nu bij Griekenland horen. Maar we moeten het hoofd koel houden. Laat ons eerst kijken welke belangen op het spel staan. De Griekse schuld is voor 78 % in handen van het buitenland. Frankrijk bezit ongeveer 17 % van de Griekse schuld, Duitsland 10 %. Beide landen beschikken elk ook over ongeveer 13 % van de Spaanse overheidsschuld. Parijs bezit bijna 27 % van de Portugese schuld. Enzovoort. Niemand van dit wereldje heeft er belang bij dat Athene, Lissabon of Madrid in gebreke zouden blijven met hun terugbetalingen.

Een “bankroet” zou eveneens een negatieve uitwerking hebben op de hele eurozone. Vandaag is dat het voornaamste punt waar de Europese staten het over eens zijn. Anderzijds dringen de Duitse leiders sterk aan op de noodzaak om verlieslatende landen niet ter hulp te komen. Hierdoor zou immers de indruk kunnen ontstaan dat ze zich onbeperkt in de schulden mogen steken en er daarna toch een instelling langskomt om de verliezen weg te gommen. En na Griekenland volgen wellicht Portugal, Spanje, Italië, Ierland en België. Die landen hebben ook niet bepaald solide openbare financiën, toch niet volgens de criteria van Maastricht.

Alle verantwoordelijken van deze landen keuren het besparingsplan van Athene dan ook goed. Dat loontrekkenden minder kunnen uitgeven, pensioenen worden bevroren, ambtenaren hun baan en/of een deel van hun inkomen verliezen, producten duurder worden voor de gewone burger ..., dat vinden de hoogste leidende kringen best. De Duitse kanselier put zich uit in lovende woorden over een dergelijk besparingsplan: “Wij juichen de maatregelen toe die de Griekse regering vandaag heeft genomen. Het is een cruciale stap om 4 % besparingen te halen. (...) Dit is een zeer belangrijk signaal aan de markt om opnieuw vertrouwen te stellen in Griekenland, maar ook in de euro.”[35]. Geen haar op hun hoofd denkt eraan dat een loontrekkende uit Athene zijn levensniveau moeilijk nog verder kan verlagen. Hij verdient nauwelijks 900 euro per maand en moet alleen al maandelijks 500 euro uitgeven aan huur.

Anderen vermoeden nu al dat hier goede zaken te doen zijn. Ze staan klaar met een uitgebreid plan voor de privatisering van de laatste resten van wat ooit een openbare economie was. Deutsche Telekom bezit nu 30 % van de aandelen van OTE, het belangrijkste telecommunicatiebedrijf van Griekenland. Het Duitse bedrijf zou bijvoorbeeld de 20 % aandelen kunnen kopen die nog in handen van de overheid zijn. Aan de huidige koers gaat dat over ongeveer 900 miljoen euro. Er is nog een grote handelsbank, de Hellenic Postbank (de vroegere bank van de post). Vandaag bezit de staat nog altijd 34 % en de Post 10 % van de aandelen. De Post is ook nog steeds in handen van de overheid, net zoals de spoorwegmaatschappij. Kortom, er zijn koopjes te doen op de rug van de Griekse bevolking en de overheidsdiensten.

Want het is zeker nog niet afgelopen. Door de draconische maatregelen die nu worden opgelegd aan de werknemers, zal hun koopkracht dalen. Dat betekent minder inkomsten voor de staat. Langs de andere kant zal met intresttarieven die 3 % hoger liggen dan voor de andere landen in de eurozone, de druk op de staatsuitgaven nog sterker toenemen. Om dit jaar leningen voor een bedrag van 53 miljard euro te hernieuwen, komt deze 3 % ongeveer overeen met een meerkost van 1,6 miljard euro. Met andere woorden, in de toekomst zullen de duimschroeven nog wat vaster aangedraaid moeten worden. Dat zegt ook Daniel Gross, directeur van het Center for European Policy Studies (CEPS), een voornamelijk liberale *think tank*[36]: “... in Griekenland is het regeringsplan maar een eerste stap. De fiscale ontvangsten zullen dalen; er zullen bijkomende maatregelen nodig zijn. Wat zal de regering dan doen?”[37]

Tegelijkertijd moet de regering het hoofd bieden aan het ongenoegen van de bevolking. De loontrekkenden nemen het niet dat zij de gebroken potten moeten betalen, waarvoor zij niet verantwoordelijk zijn. Honderdduizenden betogers kwamen op straat in de grote Griekse steden. Werkonderbrekingen in de openbare diensten, onder meer bij het openbaar vervoer, legden het land compleet lam. Wat kan er gebeuren als woedende werknemers en jongeren in botsing komen met de technocraten van Brussel of Frankfurt, met tussen beide een sociaaldemocratische regering?

Sommigen stellen een totale machtsovername voor. Ze aarzelen niet om te eisen dat alle verantwoordelijkheden worden overgedragen aan de Europese kaders. Dan zouden ze veel gemakkelijker kunnen opleggen wat zij “het onvermijdelijke” noemen. Een van deze mensen is Daniel Gross. Hij verdedigt de oprichting van een Europees Muntfonds (EMF). Dit zou dan geld kunnen lenen aan een land met schulden, maar onder strikte voorwaarden (voor de werknemers): “De kans dat de bevolking het onvermijdelijke aanvaardt, is groter met een EMF dat kan tussenkomen als er niet betaald wordt.” Martin

Hutchinson van zijn kant schrijft in *Le Monde*: “Net zoals het Internationaal Muntfonds (IMF), zou het EMF een strenge discipline opleggen aan de landen die binnen de eurozone in moeilijkheden verkeren. Het voorwaardelijke karakter moet de essentie van deze leningen uitmaken: alleen die landen krijgen geld, die een draconische inperking doorvoeren van de overheidsuitgaven, van de pensioenen, de uitgaven in de gezondheidssector en meer algemeen van de lonen. De politici van deze landen weten wel dat deze pijnlijke ingreep noodzakelijk is, maar zij worden fel gecontesteerd door de kiezers. Daardoor zullen ze geneigd zijn om druk uit te oefenen op hun collega's voor een minder strenge kuur. Maar een EMF, geleid door de centrale banken met strenge verantwoordelijken, kan het zich veroorloven gehaat te worden. Staten zullen, als ‘potentiële klanten’, alles in het werk stellen om dit te voorkomen. Dat zou voor iedereen een goede zaak zijn.”^[38] Dit heeft op zijn minst de verdienste duidelijke taal te zijn. Maar waar is toch dat Europa gebleven, dat dicht bij de burger en ten dienste van die burger staat?

6. Uitverkoop in de Spaanse herberg

Velen denken dat Spanje de volgende schakel is die zal breken. Irwin Stelzer schrijft in de Wall Street Journal: “Voor u op te winden over de capaciteit van Griekenland om enkele obligaties op de markt te slijten, moet u even hieraan denken: wat in Griekenland gebeurt, is van secundair belang. Spanje ligt in het oog van de storm. Zijn economie is de vierde grootste van de eurozone, vijf maal groter dan deze van Griekenland en bijna tweemaal zo groot als de gezamenlijke economie van de andere landen in moeilijkheden – Griekenland, Ierland en Portugal – samen.”^[39]

De situatie is zeker niet even dramatisch als in Griekenland. Maar de snelheid waarmee het momenteel bergaf gaat, is indrukwekkend. Tussen het tweede trimester van 2008 en eind 2009 daalde het reële bbp met 4,6 % en sinds 2007 gingen 1,5 miljoen werkplaatsen verloren. Er kwamen 2,3 miljoen werklozen bij, wat de officiële werkloosheidsgraad nu op bijna 18 % brengt. De overheidsschuld steeg van 40 % van het bbp in 2008 tot 55 % een jaar later. Het begrotingstekort loopt in 2009 op tot 11,2 %. De Spaanse overheidsschuld is voor tweederde in handen van het buitenland; Frankrijk en Duitsland bezitten elk 13 % ervan. De impact van het failliet van een economie die praktisch 12 % uitmaakt van de eurozone, zou enorm zijn. Het zou onvermijdelijk de hele Europese structuur op zijn grondvesten doen daveren.

Spanje ondergaat met volle kracht de vastgoedcrisis. Het land maakte van deze sector het speerpunt voor zijn ontwikkeling. In 2006 bouwde men jaarlijks 800.000 huizen. Dat is meer dan Duitsland, Frankrijk, Italië en Groot-Brittannië samen.^[40] Men schat dat begin 2009 een miljoen woningen nog niet waren verkocht.^[41] Dat de groei opnieuw op gang getrokken wordt door de bouwsector, is dus weinig waarschijnlijk.

Dit wordt gevoeld in de bankwereld. Door de bloei van de residentiële en toeristische behuizing, kende de banksector een fenomenale expansie. Hierdoor is Spanje een van de landen met het hoogste aantal plaatselijke agentschappen. Eind 2008 beschikten de 362 Spaanse bankinstellingen over 45.500 agentschappen. Ter vergelijking, de 2.169 Duitse banken hebben er 39.565 die een bevolking bedienen, die tweemaal zo groot is. In totaal is er gemiddeld voor elke 990 Spanjaarden een agentschap. Voor de hele eurozone is dit 1 agentschap voor 1.870 personen (voor 2.461 in België).^[42]

Dit netwerk van agentschappen kenmerkt zich door een nauwe verstengeling met de plaatselijke economie. Met uitzondering van de twee grote banken, de Banco Santander en de Banco Bilbao Vizcaya Argentaria, richt de sector zich op kredietverlening voor de binnenlandse markt. Het zijn precies deze instellingen die in moeilijkheden komen door de vastgoedcrisis. Elk ogenblik kan de ene of de andere failliet gaan en de hele financiële structuur meeslepen. Dit verklaart de kostbare politiek van de regering: garanties voor spaartegoeden tot 100.000 euro (vroeger was het maximum 20.000);

stimulering van fusies van spaarkassen; oprichting van een fonds, het Fondo para la Adquisición de Activos Financieros (FAAF)[\[43\]](#), waar ze 30 miljard euro in gestort hebben aan liquide middelen voor de banken.[\[44\]](#)

Het stimuleren van de vraag bleef echter beperkt. De voornaamste maatregel van de sociaaldemocratische regering was om de situatie van de werklozen niet nog erger te maken. Werklozen waarvan het recht op uitkeringen is uitgeblust, krijgen een toelage van 420 euro per maand. Samen met de vrijstelling van sociale lasten voor bedrijven die aanwerven, moet dit de staat 1,5 miljard euro gekost hebben in 2009.[\[45\]](#) De regering van premier Zapatero voerde ook een schrootpremie in zoals Duitsland, Frankrijk en Italië, maar trok hiervoor minder geld uit (240 miljoen euro[\[46\]](#)). Het effect hiervan bleef beperkt en heeft niet verhinderd dat de verkoop van privéwagens in 2009 daalde met 18 %. Zou het misschien nog erger zijn geweest zonder deze subsidie?

Spanje en Portugal kenden toch een zekere industrialisering door de komst van nieuwe assemblagefabrieken. Dat heeft altijd een positieve weerslag op andere economische sectoren. Dit soort productie-eenheden zien ze nu echter opnieuw vertrekken, meer bepaald naar Oost-Europa. General Motors sloot in 2006 zijn fabriek in Azambuja. En Magna, de nieuwe, mogelijke overnemer, overweegt om weg te trekken uit Zaragossa een plant productieontwikkeling in Rusland en omgeving.

Als men overweegt de automobielsector geleidelijk weg te trekken, wat blijft er dan nog over van de Spaanse economie? Een gesubsidieerde landbouwsector die overvloedig gebruik maakt van pesticiden, wat op heel wat kritiek stuit in de Unie; een toeristische sector die lijdt onder de vastgoedcrisis; een bouwindustrie die op sterven na dood is en in zijn val het hele Spaanse financiewezen kan meesleuren. En de schuldenlast die in de jaren 1990 tot 2007 voor de groei zorgde, zal niet vanzelf verdwijnen.

De regering zal niet meer kunnen bijpassen, gezien de eisen van het stabiliteitspact en de Europese Raad die de criteria nog verder wil verstrengen. In het nieuwe begrotingsplan wordt nu al een belastingskrediet van 400 euro afgeschaft, behalve voor de laagste inkomens. De btw wordt opgetrokken van 16 naar 18 % en van 7 naar 8 % voor basisproducten. De personenbelasting gaat voor alle inkomensschalen omhoog. De accijnzen op tabak, diesel en benzine zullen naar boven worden bijgesteld. Alleen de kleine en middelgrote ondernemingen die hun tewerkstelling in stand hielden, zullen kunnen genieten van een vermindering van de bedrijfsbelasting met 25 à 20 %. Deze begrotingsinspanning wordt geschat op 1,4 % van het bbp.[\[47\]](#) Aan de uitgavenzijde komt er een bevrozing van de aanwerving van ambtenaren en een bezuiniging op pensioenen en lonen in de overheidssector. Dit betekent meteen ook lagere investeringen in infrastructuur, die in 2013 nog maar 2,9 % van het BBP zullen bedragen, tegen 3,5 % in de voorgaande jaren.[\[48\]](#)

Dergelijke consumptiebeperkingen zullen onvermijdelijk gevolgen hebben voor de Duitse export.

7. Europa samen of Duitsland alleen?

Wat kan er aan de crisis gedaan worden? De huidige politiek loopt geheid mis. De uitvoer van Duitsland naar zijn Europese partners kan niet verder stijgen. Het pact voor stabiliteit en convergentie van de munt dwingt deze landen tot maatregelen die de binnenlandse vraag beperken. John Maynard Keynes legde dit in zijn tijd (1930) goed uit: “Als een welbepaalde producent of een bepaald land de lonen vermindert, zal dit die producent of dat land in staat stellen om zich een groter deel van de globale vraag toe te eigenen, zolang de anderen dit niet gaan nadoen. Maar als men overal tegelijk de lonen vermindert, zal de koopkracht van de hele gemeenschap dalen met eenzelfde bedrag als de kosten en dan zal niemand daarbij winnen. Dus noch productievermindering, noch loonsverlaging kunnen, als ze los van andere maatregelen worden toegepast, het evenwicht herstellen.”[\[49\]](#)

De Europese constructie kwam tot stand door de geleidelijke integratie van economieën die bij de start niet even slagvaardig waren en niet op hetzelfde niveau stonden. Om een evenwicht te bereiken waren inhaalmechanismen nodig. Met meer impact naarmate het land zwakker stond. Daarvan is nooit sprake geweest. Dit proces had bovendien zich in de eerste plaats op de inkomens moeten richten, te beginnen bij de lonen. Maar de plannen van de werkgevers waren er precies op gericht gebruik te maken van de onderlinge verschillen, eruit te halen wat erin zit en door het aanwakkeren van de concurrentie tussen de werknemers overal de sociale voorwaarden aan te tasten. Men had dus tegen deze patronale plannen moeten ingaan. Dat is nooit de bedoeling geweest, van geen enkele Europese leider of lidstaat. Integendeel, ze rivaliseren in ijver en vindingrijkheid om een beleid uit te broeden in het voordeel van de ondernemingen. Als het in het voordeel van de bedrijven is, verdedigen ze unaniem dezelfde oriëntering, zoals de geïntegreerde markt of de gemeenschappelijke munt. Als het niet interessant is, laten ze de bedrijven en de anarchie hun gang gaan. Vervolgens hebben ze kritiek op wie het niet redt.

Door het ontbreken van die inhaalmechanismen zochten de minder ontwikkelde Europese landen hun toevlucht tot het maken van schulden. Wat ze niet konden bekomen door Europese solidariteit, hebben ze bereikt door een financiële kunstgreep. Jammer genoeg is die zeepbel, zoals dat meestal gaat, in hun eigen gezicht uiteengespat. De volgende vraag is nu: wie moet betalen?

Daarvoor zou men moeten terugkeren naar een beleid dat de inkomens ondersteunt. Men zou bijvoorbeeld voor elk land minimumlonen en een minimuminkomen kunnen instellen, samen met maatregelen om de situatie van de werknemers in de armste landen van de Unie geleidelijk te verbeteren. Tegelijk zou de overheid een investeringsbeleid moeten voeren en de infrastructuur ontwikkelen. Een dergelijk beleid zou zowel een basis leggen voor latere economische ontwikkeling als de sociale vooruitgang van de werknemers economisch rechtvaardigen. Precies deze strategie sluiten de huidige Europese leiders uit.

Juist in een crisisperiode, als privé-investeringen stilvallen, moet de staat minstens aan iedereen een minimumloon kunnen garanderen. Het doet er weinig toe dat dit op korte termijn geld kost. Het solidariteitsbeginsel zou ten volle moeten spelen. Want in tegenstelling tot wat de Duitse media vertellen, zijn de Grieken, de Portugezen, de Spanjaarden geen verkwisters. Zij zijn op de allereerste plaats economisch en financieel arm. Ze hebben hun bestaansmiddelen niet verbrast. Ze hadden er gewoon weinig of geen. Aan deze abnormale situatie diende men iets te doen. Op de talrijke conferenties van de Europese top heeft een oplossing voor dit probleem zelfs nooit op de agenda gestaan.

Men zou ook een macro-economisch beleid moeten uitstippelen waaruit men vervolgens het geldbeleid afleidt. De onafhankelijkheid van de ECB is onzin. Welke strategie men hiervoor ook volgt – en in dit opzicht is er eerst een radicale verandering in de Europese Unie nodig – de waarde van de munt moet bepaald worden in functie van het geheel van de lidstaten van de eurozone en niet enkel in functie van de belangen van de sterke staten. En zeker niet alleen in functie van Duitsland en de exportobsessie van zijn kapitalisten. Anders zal er nooit een echt solidair beleid mogelijk zijn.

De overheid mag niet enkel fungeren als laatste redmiddel bij een recessie. Zij vormt een concrete en rechtstreekse mogelijkheid om de economie volgens andere regels te doen functioneren dan deze van rendabiliteit, competitiviteit en achteruitgang van arbeidsomstandigheden. De overheid kan ook een sociaal beleid voeren en een milieubeleid, bijvoorbeeld door aan iedereen dezelfde toegankelijke dienstverlening te verzekeren of door rekening te houden met de noden van de planeet. Dit komt er niet vanzelf. De kapitalisten en de Europese verantwoordelijken voerden een reeks clausules in om een dergelijke functionering te ondermijnen en bekommeren zich niet om sociale of ecologische kwesties. Zo is bijvoorbeeld staatssteun aan overheidsbedrijven verboden, onder het mom van concurrentievervalsing, of het beleid dat de prijzen de directe kosten moeten omvatten.

Er is vanzelfsprekend ook een fiscaal beleid nodig dat deze plannen financiert. We komen opnieuw bij de vraag: wie moet betalen? Er bestaan heel wat middelen om te eisen dat zij betalen die er het geld voor hebben, zij die vooral van hun kapitaal leven en die de laatste tijd fortuinen hebben verdiend: belasting op de grote fortuinen, belasting op financiële transacties, roerende en onroerende meerwaarde belastingen ... Maar het zou veel doeltreffender zijn als deze maatregelen op Europese schaal zouden worden toegepast. In 2007 beschikten 3,1 miljoen gezinnen over een eigen financieel vermogen^[50] van meer dan 750.000 euro. Allemaal samen bezaten ze 7.300 miljard euro. Dit komt overeen met 59 % van het bbp van de hele Europese Unie (van de 27). In 2008 zijn deze bedragen door de crisis lichtjes gedaald. Maar door de heropleving van de beurs in 2009 moeten deze welgestelde families gemakkelijk hun oude luister kunnen terugvinden. Een belasting van 2 % op dit fortuin zou bijvoorbeeld een goede 100 miljard euro opleveren.

Fiscaliteit behoort hoofdzakelijk tot de bevoegdheid van de nationale staten. Ook dat is waanzin in geval van economische integratie. Maar een buitenkansje voor de multinationals die de verschillen tussen de landen kunnen bespelen voor het krijgen van de laagste belastingstarieven. Kortom, bevolking en werknemers hebben een heel ander Europa nodig.

8. Besluiten

De competitiviteitsstrategie zal de spanningen binnen de eurozone aanwakkeren met als gevolg een daling van lonen en inkomsten voor een meerderheid van de bevolking. Dit is al een tiental jaren aan de gang in Duitsland. Dit zal gebeuren in Portugal, Ierland, Griekenland, Spanje en ongetwijfeld nog in andere landen. En zo zijn we vertrokken voor een neerwaartse spiraal. We hoeven dus niet te rekenen op de privéconsumptie van de gezinnen in Europa voor de heropleving van de wereldeconomie.

Het risico is niet denkbeeldig dat ook de internationale monetaire situatie afglijdt. De Europeanen gaan trachten aan de Verenigde Staten te verkopen, terwijl de Amerikaanse huishoudens niet meer zoveel geld hebben om te kopen. Ofwel slaagt Europa hier toch in en dan wordt de toestand van de buitenlandse rekeningen van de Verenigde Staten nog slechter en komt een val van de dollar nog dichterbij. Ofwel slaagt Europa er niet in en moet het dus andere markten gaan opzoeken of doorgaan met zijn pogingen om de kosten en in het bijzonder de lonen te doen dalen.

Tegen deze muur botsen vandaag de Europese leiders en de wereldleiders. Het probleem is dat competitiviteit en rendabiliteit principes zijn die inherent zijn aan het kapitalisme. Het zal niet eenvoudig worden om oplossingen te vinden in een context, waar de privébelangen de volledige economische rationaliteit overheersen. “De wereld die eraan komt, zal niet vredelievend zijn. Dat hebben we al begrepen sinds de val van de Berlijnse Muur in 1989. Het is algemeen geweten dat de crisis de spanningen ten top kan drijven.”^[51]

April 2010

Henri Houben (henrih bij skynet.be) is doctor in de economie en onderzoeker bij het Instituut voor Marxistische Studies. Hij legt zich speciaal toe op de studie van multinationals, Europese tewerkstellingsstrategieën en de economische crisis. Hij bereidt een boek voor over de economische crisis. (Verschijning najaar 2010).

^[1] Internationaal Muntfonds.

[2] Voor België, Italië en later ook Griekenland lag het begrotingstekort dicht bij de 100 % van het bbp. Er werd beslist dat deze landen slechts tot de eurozone konden toetreden indien zij de volgende jaren erin slaagden hun begrotingsoverschot terug te dringen tot deze bewuste drempel van 60 %.

[3] De Eurogroep, opgericht in 1997, is de groep van de ministers van Financiën van de eurozone. Zij komen maandelijks samen om hun economische politiek op elkaar af te stemmen. In feite heeft de Eurogroep weinig macht.

[4] Inflatie houdt een verhoging in van de prijzen van goederen en diensten.

[5] Groot-Brittannië heeft zich officieel niet uitgesproken. Hun eventuele toetreding is dus nog hangende.

[6] Cijfers van Eurostat.

[7] Volgens gegevens van de Wereldhandelsorganisatie (WHO), *Statistieken van de internationale handel*, verschillende jaren.

[8] European Commission, *Employment in Europe 2008*, blz. 232;
<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=681&langId=en>.

[9] Adelheid Hege, “35 heures et moins”, *Chronique internationale de l’IRES*, nr. 54, januari 2001, blz. 9; <http://www.ires-fr.org/IMG/File/c542.pdf>.

[10] Zie Thomas Gounet, “Waarom heeft het Volkswagen-model zoveel succes?”, *Marxistische Studies*, nr. 37, mei-juni 1997, blz. 31-37.

[11] Mediaan inkomen: het inkomen waarbij de helft van het aantal huishoudens een hoger inkomen, en de andere helft van de huishoudens een lager inkomen heeft.

[12] OESO, *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, oktober 2008.
<http://www.oecd.org/dataoecd/45/25/41525346.pdf>.

[13] Federal Ministry of Finance, *German Stability Programme Update*, januari 2010, blz. 20:
http://www.bundesfinanzministerium.de/nr_nn_83228/sid_2D5EB0CF3B4A29C63D5D45DF4416DAA6/DE/Wirtschaft_und_Verwaltung/Finanz_und_Wirtschaftspolitik/Finanzpolitik/Deutsches_Stabilitaetsprogramm/Kabinetttvorlage_Germany_Stability_Programme_Jan_2010_Update,templateId=raw,property=publicationFile.pdf.

[14] Federal Ministry of Finance, *op. cit.*, blz. 18.

[15] *De Tijd*, 23 maart 2010.

[16] De cijfers voor Italië zijn niet relevant voor deze grafiek omdat de intrestvoeten hier dicht in de buurt liggen van deze in Frankrijk en Duitsland.

[17] De deflator koppelt de prijsindex aan de evolutie van het bbp. Op deze manier zitten hierin alle prijsveranderingen en niet alleen deze die verband houden met de privéconsumptie.

[18] In Italië stijgt de privéschuldenlast ook, maar niet met deze proporties.

[19] Berekeningen op basis van Eurostat, Patrimoniumrekening, Statistieken.

[20] De *subprime* is een contract voor een hypothecaire lening, waarbij de persoon die geld leent geen enkele garantie biedt op de terugbetaling, meer bepaald door een stabiel inkomen, door reële eigendommen die als onderpand kunnen dienen of met administratieve papieren die in orde zijn. De banken leggen hen dan ook hogere intresttarieven op, hoger dan de normale intrestvoet of de zogenaamde *prime rate*.

[21] Met de cijfers van Eurostat kan geen onderscheid gemaakt worden tussen beide categorieën.

[22] Ministry of Economy and Finance of Spain, *Stability Program Update 2009-2010*, januari 2010, blz. 14.
http://ec.europa.eu/economy_finance/sgp/pdf/20_scps/2009-10/01_programme/es_2010-02-01_sp_en.pdf.

[23] Op dit ogenblik doet alleen Luxemburg beter, met 6 %.

[24] In Italië is de verslechtering van de economische situatie vandaag nog niet zo zwaar.

[25] Eurostat, Werkgelegenheid en werkloosheid, Statistieken.

[26] Om een compleet failliet van de sector te vermijden, gaf de Ierse regering garanties voor de terugbetaling van alle bedreigde spaartegoeden. Dit zou, als het zover was gekomen, over zo'n slordige 400 miljard euro zijn gegaan. Meer dan het dubbele van het bbp. De staat heeft vervolgens 7 miljard euro op tafel moeten leggen voor de herkapitalisering van verschillende banken.

[27] Council Opinion on the updated stability program of Ireland 2009-2014, 17 maart 2010, blz. 7.
http://ec.europa.eu/economy_finance/sgp/pdf/20_scps/2009-10/03_commission/2010-03-17_ie_recommendation_for_co_en.pdf.

[28] België is ook een exportland, maar in mindere mate. Binnen de eurozone is het een netto uitvoerder (vooral naar Frankrijk), maar buiten Europa is het een netto invoerder.

[29] Ministry of Finance of Greece, *Update of the Hellenic Stability and Growth Programme*, 15 januari 2010, p.15 :
http://ec.europa.eu/economy_finance/sgp/pdf/20_scps/2009-10/01_programme/el_2010-01-15_sp_en.pdf.

[30] IMF, *Greece. Selected Issues*, 2 juli 2009, blz. 3: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09245.pdf>.

[31] In feite sociaaldemocratische.

[32] *Le Monde*, 19 februari 2010.

[33] Susan Pulliam, Kate Kelly & Carrick Mollenkamp, "Hedge Funds Try 'Career Trade' Against Euro", *The Wall Street Journal*, 26 februari 2010.

[34] Charles Wyplosz, “Fonds monétaire européen: une bien mauvaise idée”, *Telos*, 16 maart 2010. http://www.telos-eu.com/fr/article/fonds_monetaire_europeen_une_bien_mauvaise_idee.

[35] *Les Echos*, 3 maart 2010.

[36] Er bestaat meningsverschil over wie de geestelijke vader is van dit plan. De Fransen zeggen dat het hun idee is, concreet door Stéphane Cossé en Guillaume Klossa gelanceerd in *Les Echos* op 27 februari 2009 (*Les Echos*, 16 maart 2010).

[37] *La Tribune*, 8 maart 2010.

[38] *Le Monde*, 11 maart 2010.

[39] *The Wall Street Journal*, 8 maart 2010.

[40] IMF, Spain - Staff Report for the 2008 Article IV Consultations, 3 februari 2009, blz. 16. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09128.pdf>.

[41] IMF, Spain - *Selected Issues*, 10 februari 2009, blz. 22. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09129.pdf>.

[42] In het Spaanse netwerk zijn slechts 278.000 personen tewerkgesteld, tegen 675.000 in Duitsland.

[43] Fonds voor het verwerven van financiële activa.

[44] IMF, Spain - *Selected Issues*, op. cit., blz. 49.

[45] Catherine Vincent, “Le modèle de dialogue social espagnol fragilisé par la crise”, *Chroniques internationales de l’IRES*, nr. 121, november 2009, blz. 112. <http://www.ires-fr.org/IMG/File/C121-10.pdf>.

[46] Vergelijk bijvoorbeeld met Duitsland: 5 miljard euro.

[47] Ministry of Economy and Finance of Spain, op. cit., blz. 24.

[48] Ministry of Economy and Finance of Spain, op. cit., blz. 26.

[49] John Maynard Keynes, *Essais sur la monnaie et l’économie*, Payot, Parijs, 1972, blz. 40.

[50] Aandelen, obligaties, spaartegoeden, liquide middelen ...

[51] Patrick Artus en Marie-Paule Virard, *Est-il trop tard pour sauver l’Amérique?* La Découverte, Parijs, 2009, blz. 107.